

Derleme / Review Article

Covid-19 İle Mücadelede Davranışsal Kamu Politikası Aracı Olarak Dinin Yeri

Esra Kılıç¹

Öz

Aralık 2019 itibarıyla dünyanın büyük bir kısmını etkisi altına alan COVID-19'un çok ciddi sosyal, ekonomik ve psikolojik etkileri bulunmaktadır. Devletler ve uluslararası kuruluşlar COVID-19 ile mücadelede paternalistik politikaların yanı sıra davranışsal kamu politikalarına başvurmaktadır. Davranışsal iktisatçılara göre birey davranışları ahlaki norm ve değer yargılarının etkisi altında bulunmaktadır. Birey davranışlarının ahlaki norm kaynaklarından biri de dindir. Buradan hareketle; çalışmanın temel amacı, "Din COVID-19 ile mücadelede davranışsal kamu politikası aracı olarak kullanılabilir mi?" sorusunun yanıtlanmasıdır. Çalışma literatür değerlendirmesine dayanmaktadır. Neticede; dinin arzu edilen davranışa yönelik mesaj vermede toplum tarafından güven duyulan kişinin seçilmesi, tetikleme, sosyal norm ve akranları aracılığıyla ikna etme gibi dürtme yöntemlerine entegre edilerek COVID-19'la mücadelede davranışsal kamu politikası aracı olarak kullanılabilmesi önerilmektedir. Ancak bu noktada; kişilerin dini liderlere ve kuruluşlara yönelik güven düzeyi, toplumun dindarlık düzeyi, toplumun genelinin COVID-19 önlemlerine uymak için hangi araçlarla motive edilebileceğinin ve bunun farklı gruplar için nasıl çeşitlendirilebileceği faktörlerinin de belirleyici olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Davranışsal kamu politikası, dürtme, din, COVID-19.

The Role of Religion as a Behavioral Public Policy Tool in Combating Covid-19

Abstract

COVID-19, influencing most of the world since December 2019, has serious social, economic and psychological effects. Governments and international corporations have applied behavioral public policies in addition paternalistic policies to combat COVID-19. According to behavioral economists; individual behaviors are under the influence of moral norms and values. Religion is one of the moral norm sources. From this point of view, the aim of the study is to answer the question of "Can religion be used as a behavioral public policy tool to struggle with COVID-19?". The study is based on a literature review. As a result, it is recommended that; religion can be used as a behavioral public policy tool to combat COVID-19 by integrating nudge methods as priming, social norms, messenger and peer comparison. Factors as; the individuals' trust level in religious leaders and institutions, the religiosity level of the society, the tools used to motivate the society to conform to COVID-19 measures and how could these measures be diversified for different sub groups are considered to be decisive.

Keywords: Behavioral public policies, nudge, religion, COVID-19.

¹ Dr. Öğr. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, sinceressa@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2560-3452>

GİRİŞ

Toplumsal refahı artırmak adına devlet birtakım kamu politikalarına başvurmaktadır. Kamu politikaları aracılığıyla devlet birey davranışlarını ve tercihlerini etkilemektedir. Son dönemde vergilendirme, yasal ve kurumsal düzenlemeler gibi sert paternalistik yaklaşımların etkinliği tartışılırken, devlet birey davranış ve tercihlerini etkilemede davranışsal kamu politikalarına başvurmaktadır. Davranışsal kamu politikalarının temeli Thaler ve Sunstein (2013) dürtme yaklaşımına dayanmaktadır. Dürtme yaklaşımının temelinde karar çerçevesindeki çok küçük değişikliklerin bile bireylerin tercih ve davranışlarını etkiliyor olması yatmaktadır. Dürtmenin yanı sıra davranışsal yaklaşımdan esinlenilmiş bilgiye dayalı politika ve davranışsal yaklaşımdan esinlenilmiş finansal teşvik politikaları da davranışsal kamu politikasının diğer politika araçlarını oluşturmaktadır (Hansen ve Jespersen, 2013; Galizzi, 2017).

Davranışsal kamu politikaları; karar ve davranışların rasyonel iktisadi davranışlardan nasıl saptığını ortaya koyan davranışsal iktisat alanındaki çalışmalara dayanmaktadır. Bu çalışmalara göre; bireyler yüksek düzeyde bilgi işleme kapasitesine sahip olmamakta, tercihlerinin maliyet ve getirisini değerlendirme noktasında sistematik hatalar yapmaktadır. Bu tür karar yanlılıkları bireylerin kendilerine en uygun tercih ve davranışlarda bulunmamasına yol açmaktadır. Bu durum iktisadi tercihleri anlama noktasında bilişsel sınırlılıkların göz önünde bulundurulmasını gerekli kılarken bireylerin kısa yollara ve sezgilere dayalı karar verdiğini desteklemektedir. Aynı zamanda karşılıklılık faydası ve sosyal ilişkilere yönelik çalışmalar, bireylerin tercih ve kararlarının diğer bireylerin tercih ve kararları ile ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır (Camerer vd., 2003; Thaler ve Sunstein, 2003; Dhami, Al-Nowaihi, Sunstein, 2019). Bireylerin tercih ve davranışları içinde buldukları sosyal ve kültürel yapı tarafından da etkilenmektedir. Kişilerin mensup olduğu din, bu din kişiye ailesinden miras kalmış olsa dahi, bireylerin davranışlarını şekillendiren önemli kültürel faktörlerden biri olarak görülmektedir. Buradan hareketle, "Din davranışsal kamu politikalarına entegre edilerek kendisine mensup olanları arzu edilir davranışlara yönlendirmede bir araç olarak kullanılabilir mi?" sorusu akla gelmektedir.

Aralık 2019 'da Çin'in Vuhan kentinde ortaya çıkan ve bugün tüm dünyayı etkisi altına alarak hem ekonomik hem de toplumsal ve psikolojik etkileri bulunan küresel ölçekli en önemli problem COVID-19' dur. COVID-19 ile mücadelede birçok ülke ve Birleşmiş Milletler (BM), Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) ve Dünya Sağlık Örgütü (WHO) gibi uluslararası kuruluşlar farklı dürtme araçlarından yararlanmaktadır (Aldemir ve Kaya, 2020). Dinin birey davranışlarını şekillendiren faktörlerden biri olmasından yola çıkılarak çalışmada; COVID-19 ile mücadelede din davranışsal kamu politikası aracı olarak kullanılabilir mi sorusuna yanıt verilmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda öncelikle COVID-19 pandemisi kısaca değerlendirilmekte, sonrasında davranışsal kamu politikaları kısaca ele alınmaktadır. Ardından din ve kamu politikası ilişkisi üzerinde durulmaktadır. Son olarak dinin COVID-19 ile mücadelede davranışsal kamu politikası aracı olarak kullanılıp kullanılmayacağı tartışması yapılmaktadır.

1. COVID-19 PANDEMİSİ

2019'un son günlerinde Çin'in Vuhan kentinde ortaya çıkan COVID-19 zamanla küresel ölçekli bir salgına dönüşmüştür. Nitekim Dünya Sağlık Örgütü 11 Mart 2020'de COVID-19'un pandemi olduğunu ilan etmiştir (Turan ve Çelikyay, 2020). Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre 17 Ağustos 2021 tarihi itibarıyla dünya genelinde vaka sayısı 207, 784,507 bulmuş olup, 4.370.424 kişi hayatını kaybetmiştir. Aynı tarih itibarıyla Türkiye'deki toplam vaka sayısı 6.096.816 olup, 53324 kişi hayatını kaybetmiştir (World Health Organization [WHO], 2021; Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu [TÜBİTAK], 2021).

COVID-19; soğuk algınlığı belirtilerine neden olan RNA virüs ailesine mensup olmakla beraber virüse maruz kalan bireylerde tedavi edilmesi zor olan zatürre benzeri belirtilere neden olan daha ağır bir hastalıktır. COVID-19'un bilinen en yaygın belirtileri yüksek ateş, kuru öksürük, yorgunluk ve nefes almada güçluktur. Aynı zamanda baş ağrısı, burun tıkanıklığı, tat ve koku hissinin kaybolması, karın ağrısı, kusma, ishal ve vücutta kızarıklıkların görülmesi gibi belirtilerin de ortaya çıktığı görülmektedir. Hastalık genellikle

solunum yoluyla bulaşmakta olup, özellikle damlacık yoluyla bulaşma en yaygın bulaşma yollarından biridir. Hastalığın kuluçka süresinin 2 ile 14 gün arasında olduğu belirtilmiş olup, hasta olanların on iki gün boyunca hastalık semptomlarını gösterdiği bulgusuna rastlanmaktadır. Araştırmacıların bulgularına göre bir kişinin hastalığı kaç kişiye bulaştırabileceğini gösteren R0 katsayısı 1.8 ile 3.3 arasında değişkenlik göstermektedir. (Budak ve Korkmaz, 2020; Ciotti *vd.*, 2020; Ak, 2020). Neticede bir kişinin üç kişiye bulaştırma ihtimalinin olduğu hastalığın hızla yayılması mümkün olmaktadır. COVID-19 birey ve toplum sağlığını tehdit etmenin yanı sıra dünyayı derin ekonomik, sosyal ve psikolojik etkileri bulunan küresel bir krizle karşı karşıya getirmektedir. Bu krizi aşmak adına ülkeler ve uluslararası kuruluşlar birtakım politikalara başvurmaktadır. Halk karantinası, sınır karantinası, evde kalma politikası, maske ve sosyal mesafe politikası, aşırı kalabalık cezaevlerinde mahkûmların geçici olarak serbest bırakılması, kamuya açık toplu etkinliklerinin kısıtlanması, kamuda ve özel sektörde uzaktan ve esnek çalışma programına geçilmesi, hava, kara deniz sınırlarının kapatılması, okullarda uzaktan eğitime geçilmesi, seyahat yasağı, bireyler için gelir desteği sağlanması, hane halkını desteklemek için sosyal yardım ödemeleri ve COVID-19 aşısı politikaları bunlardan bazılarıdır (Durmuş ve Şahin, 2021). COVID-19'la mücadele politikaları ülkeden ülkeye çeşitlilik göstermekte olup, politikaların bir kısmı cezalandırmaya ve birtakım yaptırımlara dayalı sert paternalistik politikalarlardır. Ancak sert paternalistik politikaların yanı sıra hem ülke hükümetleri hem de uluslararası kuruluşlar COVID-19 ile mücadelede yaygın bir şekilde davranışsal kamu politikalarına da başvurmaktadır.

2. DAVRANIŞSAL KAMU POLİTİKASI ÜZERİNE KISA BİR DEĞERLENDİRME

Kamu politikaları, devletin kamusal hedeflerine ulaşmak adına kullandığı yönetim teknikleridir (Tummers *vd.*, 2015). Devlet birey ya da grupları daha iyi hale getirmek ya da tehlikelerden korumak adına, müdahaleci kamu politikalarından yararlanmaktadır. Devletin bireylerin tercih süreçlerine müdahalesi üç farklı şekilde olabilmektedir. Bunlardan biri sert müdahaleler olarak adlandırılmakta olup, birtakım seçeneklerin yasaklanması veya vergilendirme gibi yöntemlerle bireylerin tercih seçeneklerinin değiştirilmesine karşılık gelmektedir. İkinci müdahale türü bilgilendirme yoluyla müdahaledir. Bu müdahale türünde devlet bireylerin daha bilinçli karar vermesi için gerekli bilgiyi sunmaktadır. Üçüncü müdahale türü ise yumuşak müdahalelerdir. Bu müdahale türünde devlet bireylerin tercih seçeneklerini değiştirmemekte ancak bireylerin seçenekleri algılayış şeklini değiştirerek bireyleri istediği doğrultuda yönlendirmeyi hedeflemektedir. Davranışsal kamu politikası yaklaşımı bireylerin karar verme süreçlerinin yumuşak müdahale yöntemi ile yönlendirilmesi yoluyla toplumsal çıkarın artırılabilirliğini savunmaktadır. Bu yöntemle bireyler tercihlerinde özgür bırakılırken doğru kararlar almaya yönlendirilmekte, bu yolla eskisine göre daha iyi duruma getirilmiş olmaktadır (Arad ve Rubinstein, 2018).

Davranışsal kamu politikaları; bireylerin standart iktisadın varsaydığı gibi rasyonel olmadığı yaklaşımına dayanmaktadır. İktisadi olarak tutarsız görünen şeylerin açıklanmasında Herbert Simon tarafından ortaya atılan sınırlı rasyonalite yaklaşımı etkili olmaktadır. Nöro iktisatçılar açıklanmış tercihler teorisini eleştirirken sınırlı rasyonel bireylerin tercihleri sonucunda elde ettikleri fayda düzeyi ile elde etmek istedikleri faydanın birbirinden farklı olduğunu ortaya koymaktadır (Salvat, 2014). Bireylerin elde etmek istedikleri fayda düzeyi ile elde ettikleri fayda düzeyinin birbirinden farklı olduğunun farkına varan hükümet yetkililerinin davranışsal kamu politikası araçları ile bireyleri arzu ettikleri fayda düzeyine erdirmesi mümkün olmaktadır. Davranışsal iktisatçılar aynı zamanda bireylerin tercihlerinin içerisinde buldukları sosyal çevre ile ilişkili olduğunu ve bir durumda verdikleri karar ile başka bir durumdaki kararlarının tutarlı olmadığını ortaya koymaktadır. Çerçeveleme etkisi, çıpalama etkisi ve mülkiyet etkisi bu yaklaşımın örneklerini oluşturmaktadır. Thaler ve Sunstein (2003)'e göre rasyonel olmayan tercihlerde bulunan bireylerin; tam bilgiye ve sınırsız bilişsel yeteneklere sahip olup irade eksikliğine sahip olmadıkları durumda rasyonel olmayan kararları değişmektedir. Buradan hareketle otomatik dâhil olma sistemi gibi bireylerin rasyonalite eksikliklerinin arzulanmayan etkilerini azaltabilecek dürtme yöntemlerinin tercih edilebilir olacağını söylemek mümkün olmaktadır (Thaler ve Sunstein, 2003; Camerer, 2006; Jung ve Mellers, 2016).

Davranışsal kamu politikaları kapsamında kullanılan dürtme yöntemleri aracılığıyla bireylerin irade yetersizliği, atalet ve dikkat dağınıklığı gibi sebeplerden ötürü gerçekleştiremedikleri ancak gerçekleştirmeye niyet ettikleri tercih ve davranışlarda bulunması desteklenmiş olmaktadır (De Ridder vd., 2020). Literatürde üzerinde en fazla durulan dürtme araçları; teşvik, görünürlük, varsayılan seçenek yöntemi (*default*), duyguları etkileme, sosyal normlar, arzu edilen davranışa yönelik mesaj vermede toplum tarafından güven duyulan kişinin seçilmesi, hatırlatma, taahhüt altına sokma, ego, geri bildirimde bulunma, akranları ile kıyaslama, çerçeveleme, teşvik etme (*priming*) ve uyarmadır. Davranışsal kamu politikalarından sorumlu davranışsal iç görü birimlerinin en fazla kullandığı dürtme araçları "MINDSPACE" olarak adlandırılmaktadır. MINDSPACE; arzu edilen davranışa yönelik mesaj veren kişi, teşvik etme, normlar, varsayılan seçenek yöntemi, görünürlük, duyguları etkileme taahhüt altına sokma ve ego yöntemlerinin kısaltmasına karşılık gelmektedir (Möllenkamp, Zeppernick, Schreyögg, 2019).

Tüm bunların yanı sıra daha karmaşık ve uzun bilgilendirmeden ziyade daha kısa ve öz bilgilendirme yöntemi kullanma, planlama problemi olan bireyleri plan yapmaya teşvik etme gibi yöntemler de davranış değişikliği yaratmada etkili ve düşük maliyetli yöntemlerdir (Madrian, 2014). Davranışsal kamu politikaları kendileri için en iyi tercihi yapmalarına yardımcı olarak sınırlı rasyonel bireylerin faydasını arttırırken, uyguladığı politikalar aracılığıyla rasyonel davranma becerisine sahip bireylere de herhangi bir maliyet yaratmamayı hedeflemektedir. (Camerer vd., 2003).

Davranışsal kamu politikaları her geçen gün küresel ölçekteki etki alanını genişletmektedir. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'nün 2018 yılı verilerine göre dünyada en az 202 kamu kuruluşunda davranışsal iç görü birimi bulunmaktadır (Zeina vd., 2018; Halpern ve Sanders, 2016). Aynı zamanda Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, OECD, Dünya Ekonomik Forumu, UNICEF, USAID gibi uluslararası kuruluşlar davranışsal yaklaşımları kurumsal politikalarına entegre etmiş bulunmaktadır. Günümüzde vergi borcu ödemelerinin ve el yıkamanın teşvik edilmesi, HIV/AIDS'in önlenmesi, aşılama programları, sıtmayı önleme, sağlıklı hamilelik girişimi, bebek emzirme düzeyinin yükseltilmesi, kanser hastalarının erken teşhis edilebilmesi, tüberküloz ile mücadele edilmesi, gübre kullanımı, gençlerin yetkilendirilmesi, bağışta bulunma, emeklilik tasarrufu, kolluk kuvveti reformu, otomatikleştirilmiş banka tasarrufu, okullarda şiddetin önlenmesi, eğitimi ve becerisi yüksek öğretmenlerin kırsal alanda çalışmalarının teşvik edilmesi, enerji tasarrufu, borçların geri ödenmesi ve organ bağışı gibi birçok alanda davranışsal kamu politikası araçlarına başvurulmaktadır (Whitehead vd., 2014).

3. BİR KAMU POLİTİKASI ARACI OLARAK DİNİN YERİ?

Bir kamu politikası aracı olarak dinin yeri değerlendirilirken göz önünde bulundurulması gereken noktalardan biri dinin birey ve toplum davranışları ile bireysel ve toplumsal yaşam üzerindeki etkisidir. Tarihsel süreçten itibaren insanlığın savaşlardan, evliliklere, salgın hastalıklara, doğumlara ve doğal afetlere kadar hayatlarını etkileyen birçok şeyi dine başvurarak açıklama eğiliminde olmaları dinin toplumsal yaşam üzerindeki etkisini göstermektedir. Buna göre din ister bireyin aşkın bir varlıkla ilişkisi neticesinde ortaya çıkmış, ister Durkheim'in öne sürdüğü üzere toplumsal dayanışmayı garanti etmek adına toplum tarafından üretilmiş, isterse de Antropolog Geertz'in belirttiği üzere insanları motive etmeye ve genel bir varoluş düzeni kurmaya yarayan güçlü bir kültürel sistem olsun; birey ve toplumu şekillendiren önemli faktörlerden biridir. Nitekim dinin kamu politikasının önemli bileşenlerinden biri olan iktisadi faaliyetleri şekillendirmedeki rolü Adam Smith ve Max Weber tarafından da vurgulanmıştır. Smith ve Weber sonrasında konuya dâhil olan birçok iktisatçı ile birlikte dinin özellikle iktisadi gelişmeye etkisi değerlendirilmiştir. Buna göre yarattıkları sosyal norm ve değer yargıları aracılığıyla bazı dinlerin iktisadi gelişmeyi teşvik ettiği ortaya koyulmaktadır (Kumar, 2008; Zelekha vd., 2014; Rennick, 2014). Bu konu apayrı bir tartışma konusu olmakla birlikte, konunun hali hazırda tartışma açısından önemi, iktisadi gelişmenin önemli kamu politikası hedeflerinden biri olmasıdır.

Dinin kamu politikasındaki yerine ilişkin çalışmalardan bazıları dinin kamu politikası üzerinde etkisinin olamayacağını ortaya koyarken, özellikle modernleşme ile beraber dine dayalı dünya görüşünün ve dinin toplumsal hayattaki önemini azaldığını ortaya koymaktadır. Sekülerleşme sonrasında dinin

kamusal alandaki rolüne ilişkin olarak; dinin tamamen ortadan kalktığı, dinin özel yaşama indirgenmesi veya dönüşüme uğradığı gibi birtakım yaklaşımlar bulunmaktadır. Buna göre sekülerleşmenin iki boyutu üzerinde durulmaktadır. Bunlardan biri kurumsal boyut olup, din ve devletin birbirlerinden ayrılmasıdır. Bireysel boyutta ise sekülerleşme ile birlikte bireylerin dini kurum (kilise, cami vs.) ve değer yargıları ile ilişkisinin zayıflaması üzerinde durulmaktadır (Minkenberg, 2002; Ivanescu, 2010).

Aslında her iki yaklaşım da kamu politikalarında dinin yerinin değerlendirilmesi açısından anlamlı olmaktadır. Şöyle ki dinin kurumsal boyutunun azalması azalmadığı tartışması hem dinin iktisadi ve toplumsal politikaları etkileme gücü bağlamında, hem de dini kurumların (kilise vb.) devletle işbirliği halinde birtakım kamusal hizmetleri sunma ve bu yolla yeniden dağıtım politikalarına katkıda bulunması bağlamında değerlendirilebilmektedir. Öte yandan dinin bireysel değer yargılarını şekillendirme gücünün azalması azalmadığı tartışması uzantısında özellikle davranışsal kamu politikalarında dinin dürtme aracı olarak kullanılıp kullanılmayacağı değerlendirilebilmektedir. Sekülerleşme ile birlikte dinin toplumsal hayat ve kamu politikaları üzerindeki etkisinin daraltıldığı yaklaşımına karşılık; özellikle sekülerleşmenin merkezi kabul edilen batı toplumlarına yönelik yoğun göçle birlikte oluşan çok kültürlülüğün dinin yeniden toplumsal ve kamusal alana taşınmasında etkili olduğu ortaya koyulmaktadır (Ivanescu, 2010).

Dinin kamu politikasındaki yeri ülkelere göre farklılaşmaktadır. Bunda dindarlık seviyesi, hâkim olan dini anlayışın ne olduğu ve dini anlayış çeşitliliğinin ne düzeyde olduğu gibi faktörlerin etkili olduğu ortaya koyulmaktadır. Buna karşılık benzer dini inanç ve dindarlık seviyesine sahip ülkelerde dahi dinin politika üzerindeki etkisinin farklılaşabileceği belirtilmektedir. Örneğin her ikisinin de nüfusunun çoğu Katolik Hristiyan olan Polonya'da Roma Katolik Kilisesi'nin kamu politikası üzerindeki etkisi oldukça yüksek iken, Hırvatistan'da kilisenin kamu politikalarını şekillendirme gücü bulunmamaktadır. Ancak her ne kadar ülkelere göre farklılaşabilse de dinin kamu politikalarını şekillendirmede etkili olabileceğini ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır. Şöyle ki Mc Kee (1987) Amerika'da herkes için iktisadi adalet programı kapsamında piskoposların tam istihdamı sağlama politikalarına katkı sağladığını ortaya koymaktadır. Bunu yaparken de yalnızca hükümete işsizliği azaltma noktasında baskı yapmadığını, aynı zamanda özel sektör ve sendikalara seslendiği, bölgesel, yerel ve ulusal girişimleri iş yaratma faaliyetinde bulunmaları konusunda teşvik ettiğini ortaya koymaktadır (Mc Kee, 1987). Dinin toplumsal ve iktisadi politikaları etkileyebilme gücünün değerlendirildiği çalışmalardan biri Minkenberg (2002)'e aittir. Minkenberg (2002) dinin, toplumsal kamu politikalarından biri olan kürtaj politikası üzerindeki etkisini değerlendirdiği çalışmada; herhangi bir ülkenin geçmişinden itibaren bağlı bulunduğu dini anlayış tarafından yaratılan kültürel dokunun dinin kamu politikaları üzerindeki etkisinin temel belirleyicisi olduğunu belirtmektedir. Ülkede yaşayan bireylerin dini kuruluşlarla ilişkisi çerçevesinde değerlendirilen dindarlık düzeyi de bir diğer belirleyici faktör olmaktadır (Minkenberg, 2002).

Beyers (2015) modernleşme ile birlikte dinin kamu politikalarına etkisindeki azalmanın göz ardı edilemeyeceğini ancak halen daha bu etkinin devam ettiğini ortaya koymaktadır. Dini toplulukların kamu politikasının uygulanması esnasındaki önemli ortaklardan biri olduğu vurgulanırken, bunda dini toplulukların toplumsal güven yaratma becerisinin etkili olduğu belirtilmektedir. Dini grupların önemli ölçüde iletişim ağına sahip olmalarının da kamu politikalarının uygulanmasında önemli bir işbirlikçi olarak görülmelerinde etkili olabileceği düşünülmektedir. West (2009)'e göre dini gruplarla devlet özellikle eğitim, sağlık, kırsal kalkınma, cinayetle mücadele ve iş sahası yaratma politika alanlarında işbirliği içerisinde olmaktadır (Beyers, 2015; West, 2009).

Dini kuruluşların kamusal hizmet sunmada devlet ile işbirliği içerisinde olmaları durumuna Singapur da örnek gösterilebilmektedir. Singapur'da devlet, dini kuruluşların sosyal hizmet sağlamadaki işbirliğini Singapur toplumunun gelişimi için olumlu bir katkı olarak değerlendirmektedir. Şöyle ki Singapur'da birçok dini kuruluş; eğitim hizmeti, engelli ve yaşlıya yardım hizmeti, sağlık hizmeti ve çocuklar için kreş hizmeti sunmaktadır. Benzer şekilde Birleşik Krallıkta da kiliseler; sosyal devlet oluşmadan önce ağırlıklı olarak sonrasında ise devletin kaynak sınırlılığından dolayı devletle işbirliği halinde toplumsal hizmet sunmaktadır. Özellikle eğitim hizmeti sunmada kiliseler önemli bir paya sahip olup ilköğretim düzeyindeki birçok okul devletin işbirliği içerisinde olduğu kiliselerin yönetimi altındadır. Anglikan ve Katolik

piskoposluk bölgeleri evlenmemiş anneler ve çocukları ile hayat kadınlarına yardım etmekte, İngiltere Kilisesi senelik 3 milyon poundluk tutarı kentin öncelikli kalkınma bölgelerindeki kalkınma projelerine aktarmaktadır (Hill, 2009; Thio, 2010).

Kamusal hizmet sunma yoluyla dini kuruluşların kalkınmasına katkıda bulunduğu ülkelerden biri Afrika'dır. Afrika'da dini kuruluşların yol yapımı, hastane ve sağlık merkezi gibi alt yapı yatırımlarında bulunduğu ortaya koyulmaktadır. Şöyle ki Nijerya'da yaklaşık 23 km'lik yol Ogun'daki Güçlü İman Kilisesi tarafından yaptırılmıştır. Aynı zamanda Afrika'da kilise ve camilerin kurdukları eğitim kurumlarının gerek okuryazarlık düzeyinde artışa, gerekse de Afrika'nın kalkınması için ihtiyaç duyulan iktisadi, politik ve sivil toplum kuruluşlarının oluşturulması ve teknolojinin gelişmesine katkıda bulunduğu belirtilmektedir (Kingsly, 2016).

Dinin iktisadi ve toplumsal kamu politikalarını etkileme ve kamusal hizmet sunmada devlet ile işbirliği içerisinde olmanın yanı sıra, uygulanması planlanan kamusal düzenlemelere yönelik toplumsal tutumu yönlendirici etkisi de bulunmaktadır. Kamu politikalarına yönelik toplumsal tutumun yönlendirilmesi dini liderler ya da kuruluşlar tarafından çevrimiçi vaazlarla veya insanlarla yüz yüze etkileşime girerek toplumu bilgilendirici ve yönlendirici mesajlar aracılığıyla gerçekleştirilebilmektedir. Örneğin; Hindistan ve Pakistan'da çocuk felci ile mücadele politikası kapsamında devletin çocuk felci aşısını teşvik etmeyi amaçlayan kampanyasına Müslüman dini liderlerin de destek vermesi yapıranların sayısının artmasını sağlamıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında yoksul Müslüman topluluklarda bulunan çocuk felci aşısına karşı aşının etkisiz olduğu, çocuklara zarar verdiği ve Müslüman nüfusu azaltmaya yönelik bir planın parçası olduğu gibi birtakım ön yargıların Müslüman dini liderlerin bilgilendirme sürecine dâhil olması ile azaltılması etkili olmuştur (Barmania ve Reiss, 2020; Levin, 2020). Dini liderlerin ve bunlar aracılığıyla dinin toplumun kamu politikalarına yönelik tutum ve davranışlarını yönlendirdiğini ortaya koyan çalışmalar, dinin davranışsal kamu politikası aracı olarak kullanılabileceğini göstermektedir.

Daha öncesinde belirtildiği üzere, dürtme politikası araçlarından biri arzu edilen davranışa yönelik mesaj veren kişinin belirlenmesidir. Buna göre bireyler kendilerinde davranış değişikliğine yol açacak bilginin kim tarafından iletildiğine önem vermektedir. Çevreye yönelik davranışsal kamu politikası kapsamında; Cumhurbaşkanı'nın kendi el yazısı ve imzasıyla gönderilen ve devletin ağaçlandırma faaliyetlerini anlatan bilgilendirme mektubunda, bilgilendirici olarak Cumhurbaşkanı'nın kullanılıyor olması toplumsal mesajı veren kişinin dürtme aracı olarak kullanıldığı dürtme politikası örneklerinden birini oluşturmaktadır (Ekonomi Bakanlığı, 2019).

Benzer şekilde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Cuma hutbeleri aracılığıyla halkı bilgilendirme ve birtakım davranışlara teşvik etme faaliyetleri, dinin toplumsal mesaj veren kişinin dürtme aracı olarak kullanıldığı davranışsal kamu politikalarına entegre edilebileceğini göstermektedir (Çıtırık ve Zengin, 2020). Bu entegrasyonla beraber din adamlarının ya da dini kuruluşların kendilerine mensup olanlarda davranış değişikliği yaratacak toplumsal mesaj ve bilgilendirme faaliyetleri aracılığıyla uygulanması planlanan kamu politikalarının arzu edilen sonuca ulaşmasını kolaylaştırabileceği düşünülmektedir. Bu noktada mesajı veren kişi ya da kurumun yarattığı sosyal ağ ve bunun uzantısında kişi ve kuruma yönelik güven düzeyi önemli olmaktadır. Nitekim sosyal ağ ve güven düzeyi kişilerin işbirliğini ve kamu yararına katkı düzeyini yükseltmektedir (Benjamin vd., 2016). Dinin ahlaki normlar aracılığıyla arzu edilir davranışlara yönlendirme, sosyal normlar, tetikleme ve akranları aracılığıyla ikna etme araçlarına entegre edilerek de davranışsal kamu politikalarında kullanılabileceği düşünülmektedir. Dinin bu bağlamlarda davranışsal kamu politikalarına nasıl entegre edilebileceği bir sonraki kısımda COVID-19 ile mücadele politikaları üzerinden değerlendirilmektedir.

4. COVID-19 İLE MÜCADELEDE DİN BİR DÜRTME ARACI OLARAK KULLANILABİLİR Mİ?

Dinlerin yarattığı birtakım değer yargıları COVID-19 virüsünün yayılmasında etkili olmakla birlikte virüs ile mücadele politikalarına entegre edilerek de kullanılabilmektedir (Wildman vd., 2020). Davranışsal iktisatçıların hareket noktalarından biri, birey davranışlarının ahlaki normların ve değer yargılarının etkisi

altında olduğudur. Bilindiği üzere en temel ahlaki norm kaynaklarından biri de dindir. Bireylere COVID döneminde herhangi bir zorlamaya gerek olmaksızın maske takma alışkanlığı kazandıran bir dini anlayış COVID ile mücadeleye önemli ölçüde katkı sağlayabilecektir. Hong Kong örneği bu anlamda oldukça önemlidir.

Konfüçyüs dininin bireylerin birbirleriyle ilişkili olduğunu ve bireylerin riskli davranışlarının tüm toplumun riskini artırdığı anlayışına sahip olması; Hong Kong'da COVID-19'un ilk ortaya çıktığı dönemden itibaren gerekli tedbirlerin halk tarafından desteklenmesine katkı sağlamıştır. COVID ile etkin mücadelenin sağlanması için panik anında insanların yalnızca kendilerini değil başkalarını da düşünmeleri gerektiği duygusunun ve COVID durumunda insanların rekabetçi tavırlardan ziyade işbirlikçi tavırlar içerisinde bulunması gerektiğinin içselleştirilmesi gerekmektedir. Bunun için "benden ziyade biz" kavramının ve toplumun iyiliğine yönelik davranışta bulunma anlayışının geliştirilmesi gerekmektedir (Van Bavel vd., 2020). Özellikle COVID-19 gibi bir krizle karşı karşıya kalındığında kişinin riskli davranışları yalnızca kendisini değil bağlantı içinde bulunduğu herkesi etkisi altına almaktadır. Birey kadar toplum çıkarını da ön planda tutan bir dini anlayışın yarattığı ahlaki normların etkisiyle Hong Konglular kişisel hijyen, maske takma ve sosyal mesafe kurallarına uymayı toplumsal görev olarak benimsemiş, toplumsal dayanışmaya bireysel hak ve özgürlüklerden daha fazla değer vermiştir. Bu yolla yedi buçuk milyon nüfusa sahip Hong Kong'da 30 Haziran 2020 itibarıyla toplamda 1233 vakaya rastlanmış ve ölü sayısı ise yalnızca 7 kişi olmuştur. Diğer ülkelere kıyasla bu tablo oldukça iyimserdir (Alimi vd., 2020).

Tıpkı Konfüçyüs dininde olduğu gibi birçok dinin en temel mesajlarından biri toplumsal işbirliğinin artırılması ve toplumsal çıkarın üstün tutulmasıdır. Buradan hareketle, kişilerin COVID-19'u önlemek adına evde kalma, maske takma, hijyen kurallarına ve sosyal mesafeye uyma gibi kurallara uymasını talep eden kişisel mesajlara, dinlerin kendilerine mensup olanlardan toplumsal çıkara hizmet etmelerini beklediği vurgusunun dahil edilmesi yoluyla dinin dürtme aracı olarak kullanılabilirliği düşünülmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 13 Mart 2020'deki Cuma hutbesinde COVID-19'a karşı tedbirli davranmamanın toplumsal çıkarı zedeleyeceği ve bunun da kul hakkına sebep olacağını vurgulayan mesajı bu tür dürtme politikası örneğini oluşturmaktadır. Malezya'da bir dini buluşmanın ardından buluşmaya katılan kişilerin COVID-19 testi olmayı reddetmesi üzerine, "test yaptırmak dini bir vecibedir" mesajı verilerek test yaptırmamanın dini norm haline dönüştürülmesi; Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Medrese Âlimleri Vakfı Başkanı'nın "aşı olmak topluma karşı görev ve mesuliyettir" çağrısı yapması benzer politika örneklerini oluşturmaktadır (Barmania ve Reiss, 2020; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020). Vatikan'da Papa, aşı olma kararının ahlaki bir seçim olduğu, nitekim aşı olma kararı ile kişinin yalnızca kendi hayatını değil başkalarının hayatına da etki ettiği çağrısı ile Katolikleri toplumsal çıkara hizmet etme adına aşı olmaya davet etmektedir. Bu yolla din bireyleri toplumsal çıkara hizmet etmeye davet eden bir dürtme politikası aracı olarak kullanılmış ve bu yolla COVID-19 aşısı teşvik edilmiş olmaktadır (Mc Elwee, 2021; Galang, 2021).

COVID-19 döneminde de tıpkı diğer salgın dönemlerinde olduğu gibi bireyler virüsü yayma riskinin yüksek olduğunu düşündüğü gruplara karşı önyargılı hareket etme ve bu gruba mensup bireyleri toplumdan dışlama eğilimi taşımaktadır. Bu nedenle, bireylerin risk altında olduğu diğer dönemlerde olduğu gibi bu dönemlerde de yabancı düşmanlığı artmaktadır. Böylesi bir ayrımcılığın önüne geçmede, güçlü liderlerin COVID-19'un tüm insanlığın ortak problemi olduğu mesajını vermesi etkili olmaktadır (Lunn, Belton, Lavin, McGowan, Timmons, Robertson, 2020). Benzer bir mesajın kendisine mensup olanların güven duyduğu dini lider veya dini kuruluşlar tarafından verilmesi yoluyla da bireylerin diğer gruplara yönelik tutumlarının etkilenmesi mümkün olmaktadır. Mesajın dini liderler ya da güven duyulan dini kuruluşlar tarafından verilmesi yoluyla din, toplumun veya herhangi bir grubun güven duyduğu ve örnek aldığı kişiler aracılığıyla mesaj vermeye yönelik dürtme politikasına dâhil edilmiş olmaktadır. Malezya'da "test yaptırmak dini vecibedir" mesajının Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından verilmesi de dinin bu tür dürtme aracı ile entegre edildiği politikalara örnek oluşturabilmektedir.

Davranış değişikliğine yol açan dürtme araçlarından biri de sosyal normlardır. Kişilere gönderilen COVID-19'u önlemeye yönelik yapılması gerekenlerle alakalı bilgilendirici mesajlarda, bu davranışların

herkes tarafından gerçekleştirilen ve onaylanan davranışlar olduğunu vurgulayan sosyal normlardan yararlanılması etkili olmaktadır. Buna göre dini liderler kendine mensup olan diğer bireylerin COVID-19' u önlemeye yönelik kurallara uyduğunu "din kardeşlerinizin büyük çoğunluğu gerekli olmadığı sürece evde kalmaktadır" gibi ifadeler içeren basit ve etkili mesajlar aracılığıyla bu konuda tedbirsiz davranan diğer bireylere ileterek, bu bireylerde de davranış değişikliğine yol açabilmektedir. Bu yolla aynı zamanda akranları aracılığıyla dürtme yöntemi de kullanılmış olmaktadır. Dinin sosyal normlara entegre edilmesinin yanı sıra; Müslüman topluluklarda hadis niteliği taşıyan, Hıristiyan topluluklarda ise Methodist lider John Wesley'in sözlerinden biri olan "temizlik imandandır" sözü kişisel mesajlara dahil edilebilir. Böylelikle kişilerin dini hassasiyetlerinin tetiklenmesi (*priming*) yoluyla bu inançlara mensup olanların hijyen kurallarına uygun davranmaya yönlendirebilmesi mümkün olmaktadır. Bu yaklaşımla dinlerin yarattığı ahlaki normlar tetikleme yöntemine entegre edilerek din, COVID-19 ile mücadelede kullanılan davranışsal kamu politikası araçlarından biri haline gelebilmektedir.

Bir davranışsal kamu politikası aracı olarak din COVID-19 ile mücadelede etkili olabilir mi tartışmasında halkın davranışsal kamu politikalarına yönelik tepkisi de belirleyici olmaktadır. Jung ve Mellers (2016) bireylerin dürtme politikalarına ilişkin tutumlarının mizaçlarından etkilendiğini ortaya koymaktadır. Buna göre empati yeteneği güçlü bireyler genellikle dürtmeyi desteklerken daha bireysel yapıya sahip olanlar dürtmeye karşı çıkmaktadır. Bunun yanında dürtmeyi yapan politika yapıcı veya kuruma göre de dürtmenin toplum tarafından kabul edilme düzeyi değişim göstermektedir (Zeelenberg vd., 2018). Şöyle ki; kişilerin COVID-19 ile mücadelede gerekli önlemleri almaları ve gerekli kurallara uymalarında kamu kuruluşlarına ve diğer bireylere yönelik güven düzeyi etkili olmaktadır. Kamu kurumlarına duyulan güven düzeyi yüksek iken bireyler gerekli sosyal normlara uygun davranmakta, COVID-19 ile mücadele politikaları yeterince paylaşılmakta ve takip edilmektedir. Bireylerin güven düzeyleri yüksek ve bireyler yüksek düzeyde sosyal sermayeye sahip iken COVID-19'a yönelik önlem politikalarının uygulanması kolaylaşmaktadır (Di Gialleonardo vd., 2020). Bireylerin sosyal sermaye düzeyi ve güven düzeyini etkileyen etmenlerden birinin din olmasından hareketle, dindarlık düzeyi yüksek olan gruplar için COVID-19 ile mücadelede dinin önemli politika araçlarından biri olabileceği düşünülmektedir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Toplumsal refahı artırmak adına devlet birtakım kamu politikalarına başvurmaktadır. Geleneksel devlet anlayışında devlet daha çok paternalist kamu politikaları uygulamaktadır. Paternalist kamu politikaları daha ziyade "sizin için neyin en iyisi olduğunu biz biliriz ve bunu sağlayacağız" anlayışına dayalı olmaktadır. Buna göre devlet, birey ve toplumun iyiliğini sağlamak adına doğrudan müdahalede bulunmaktadır. Bu tür kamu politikaları daha ziyade ödüllendirme ve cezalandırmaya dayalı olmaktadır. Sigara içenlere uygulanan para cezası, COVID-19 döneminde sokağa çıkma yasağına uymayanlara yönelik para cezası gibi uygulamalar paternalistik politikalara örnek oluşturmaktadır. Geleneksel paternalist kamu politikaları; gerek politikaların etkinliği gerekse ne düzeyde ahlaklı olduğu konularında eleştiriye uğramaktadır. Aynı zamanda son dönemde davranışsal iktisatçıların çalışmaları ile bireylerin sınırlı bilişsel kapasiteye sahip olduğu, belirsiz getiriye sahip riskli kazançlarda kayıptan kaçınma eğilimi taşıdığı, sınırlı irade gücüne sahip olduğu, tercih ve kararlarında içinde bulunduğu toplumsal yapının etkisi altında kaldığı ve tercihlerinde tutarlı olmadığı sonuçlarına ulaşılmaktadır. Bu bulgular gerçek bireyin geleneksel iktisadin rasyonel bireyinden farklı olduğunu göstermektedir. Neticede davranışsal iktisatçıların çalışmalarının uzantısında gerçek birey davranışlarını yönlendirmek adına davranışsal kamu politikalarına başvurulmaktadır.

Davranışsal kamu politikalarında ise devlet; birey davranışlarını yönlendirirken bireylerin tercih seçeneklerini değiştirmemekte, bireylerin seçim özgürlüklerine müdahale etmemekte ve gerektiğinde herhangi bir maliyete katlanmaksızın bireylere bu müdahalenin yarattığı sonuçtan uzaklaşma şansı vermektedir. Son dönemde gerek hükümetlerin gerekse uluslararası kuruluşların davranışsal kamu politikalarından yararlanma düzeyi her geçen gün artmakta, davranışsal kamu politikaları yaygın hale gelmektedir. Özellikle 2019'un son günlerinde Çin'in Vuhan kentinde ortaya çıkan ve zamanla küresel bir

kriz haline dönüşen COVID-19 ile mücadelede birçok devlet ve uluslararası kuruluş davranışsal kamu politikası araçlarını kullanmaktadır. Bu yolla yalnızca bireylerin sağlığını tehdit etmemekle kalmayıp aynı zamanda olumsuz sosyal, ekonomik ve psikolojik etkileri bulunan COVID-19 ile mücadele politikalarına uyma konusunda bireyler teşvik edilmiş olmaktadır.

Rasyonel olmayan gerçek bireylerin tercih ve davranışlarını etkileyen en temel faktörlerden biri de dinlerdir. Literatürde yer alan çalışmalardan bazıları dinin bireylerin hayatını şekillendirmedeki rolünün göz ardı edilmesinin küresel ve bölgesel gelişmeyi risk altına sokacağı üzerinde durmaktadır. Dini kuruluşlarla yapılan işbirliği neticesinde kamu politikalarının etkisinin arttırılabileceği belirtilmektedir. Hindistan ve Pakistan'da çocuk felci, Batı Afrika'da Ebola gibi çeşitli hastalıklarla mücadelede dini kuruluşlarla işbirliği yapıldığı ve dini liderlerin mesajları aracılığıyla etkili sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Buradan hareketle din COVID-19 ile mücadelede davranışsal kamu politikası aracı olarak kullanılabilir mi sorusu akla gelmektedir. Bu bağlamda bu çalışma; dinin COVID -19 ile mücadelede davranışsal kamu politikası aracı olarak kullanılıp kullanılamayacağını değerlendirilmesini amaçlamaktadır.

Neticede daha önce belirtilmiş olan Hindistan, Pakistan ve Batı Afrika örneğinin "Din COVID-19 ile mücadelede davranışsal kamu politikası aracı olabilir mi?" sorusuna yönelik değerlendirmeye de katkı sağladığı görülmektedir. Şöyle ki davranışsal kamu politikası araçlarından biri, toplumun güven duyduğu kişinin kişilerde davranış değişikliğine yol açabilecek mesajı vermesidir. Gerek Batı Afrika, gerekse Hindistan ve Pakistan örneklerinde; çocuk felci aşısı olun veya temizliğinize dikkat edin mesajları toplumun güven duyduğu dini liderler tarafından verilmektedir. Benzer şekilde Malezya'da bir dini toplantı sonrasında COVID testi yaptırmak istemeyen gruba, dini lider tarafından test yaptırmak dini bir vebedir mesajı verilmiştir. Tüm bu yaklaşımlarda dinin davranışsal kamu politikası aracı olarak kullanıldığı söylenebilmektedir. Bunun yanı sıra dinin tetikleme, sosyal norm ve akranları aracılığıyla ikna etme yöntemlerine entegre edilmesi yoluyla COVID-19'la mücadelede bireyleri arzu edilen davranışlara yönlendirebileceği düşünülmektedir. Dini kuruluşların bireyler arası sosyal ağları güçlendirici ve toplumsal dayanışmayı sağlayıcı rolü; dinin davranışsal kamu politikalarında kullanılabileceğini ve bu yolla birey davranışlarını etkileyebileceğini destekleyen unsurlardan biridir (Qayyum *vd.*, 2020). Buna göre COVID-19 ile mücadelede, dini kuruluşların önlem politikalarına uygun davranışları teşvik etmeye yönelik mesajlarının diğer kuruluşların mesajlarından daha etkili olabileceği düşünülmektedir. Ancak bu noktada kişilerin dini kuruluşlara ve dini liderlere güven düzeyi belirleyici olmaktadır. Bireylerin güven düzeyleri yüksek iken, din aracılığıyla halkın COVID-19'u önlemeye yönelik davranışlara yönlendirilmesi daha kolay olmaktadır.

Bireylerin dini kuruluşlar ve din aracılığıyla yönlendirilmesinde dine bağlılık düzeyi de etkili olmaktadır. Sekülerleşme ile birlikte dinin bireyleri etkileme gücünün azaldığı ortaya koyulmakla birlikte, Bentzen (2020), COVID-19 döneminde kişilerin Google'da dini terim ve duaları aratma düzeyinin diğer tüm aratılan başlıklar içerisindeki oranının arttığı sonucuna ulaşmaktadır. Buna göre birçok kriz döneminde olduğu gibi, dindarlık seviyesine göre en düşük % 10'luk grup içerisinde yer alan ülkeler dışında, bireylerin herhangi bir dine bağlılık düzeylerinin ve dua etme ihtiyaçlarının arttığı belirtilmektedir. Dua aratma düzeyi en yüksek ülkelerin Güney Amerika, Afrika ve Endonezya olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. En fazla dua aratanlar ise Hıristiyanlar ve Müslüman'lardır (Bentzen,2020). Bu noktada dindarlık düzeyi yüksek olan toplum ya da grupların belirlenerek, bu gruplarda dinin dürtme araçlarına entegre edilmesinin COVID-19 ile mücadelede etkili olabileceği düşünülmektedir. Din COVID-19 ile mücadelede davranışsal kamu politikası aracı olarak kullanılırken; uygulanacak dürtme politikası farklı gruplarda farklı etki yaratabilmektedir. Judah *vd.* (2009)'a göre el yıkamayı teşvik etmeye yönelik mesajlara kadın ve erkeklerin vereceği tepki farklılaşmaktadır. Kadınlar el yıkamamanın tehlikelerini içeren mesajlara daha duyarlı iken, erkekler el yıkamamaya ilişkin tiksinti uyandıracak mesajlara daha duyarlı olmaktadır. Her iki cinsiyeti de aynı ölçüde etkileyense akranları aracılığıyla dürtmeye dayalı mesajlardır. Başka bir ifadeyle "yanınızdaki kişi elini sabunla yıkadı mı" türünden mesajlar her iki cinsiyet için de etkili olmaktadır (Judah *vd.*, 2009). Bu tür bir sonuç, her iki cinsiyeti COVID-19 önlemlerine uyma konusunda teşvik edebilmenin akranları aracılığıyla dürtme yöntemi kullanılarak mümkün olabileceğini göstermektedir.

Toplumun genelinin COVID-19 önlemlerine uymak için hangi araçlarla motive edilebileceğinin ve bunun farklı gruplar için nasıl çeşitlendirilebileceğinin tespitinin, dinin davranışsal kamu politikalarına entegrasyonu sürecinde belirleyici olduğu düşünülmektedir. Ancak tüm bu yaklaşımların geçerli olup olmadığının tespiti ve dinin davranışsal kamu politikalarına entegre edilmesinin ne düzeyde etkili olabileceğinin değerlendirilmesi için konuya yönelik uygulamalı çalışmaların yapılması gerekmektedir. Hali hazırdaki çalışma ile ortaya atılan birtakım önerilerin bu tür çalışmalara alt yapı hazırlaması arzulanmaktadır. Bu yolla çalışmanın literatüre katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır

Etik Kurul Onayı

Bu çalışma uygulamalı bir çalışma olmadığından etik kurul kararına başvurulmamıştır

Yazar Katkıları

Yazar çalışmanın tümünü tek başına gerçekleştirmiştir.

Çıkar Çatışması

Yazar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek Beyanı

Bu çalışma herhangi bir kurum tarafından desteklenmemiştir.

KAYNAKÇA

- Ak, Ö. (2020), "Soğuk Algınlığından Ölümcül Salgına: Küresel Kabus", *Bilim ve Teknik Dergisi*, Mart 2020, 13-27.
- Aldemir C., M. Kaya (2020), "Dürtme Fikrinin Bir Kamu Politikası Aracı Olarak Covid-19 Döneminde Hükümetler Tarafından Uygulanması", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 2020 Special Issue, 122-142.
- Alimi, T., E. L. Antus, A. B. Lewis, J. F. Childress, D. Shannon, R. M. Green, E. Gregory, A. Herdt, W. Jenkins, M. C. Kaveny, V. Lloyd, P. Lo, J. Malesic, D. Newheiser, I. Oh, A. Stalnaker (2020), "COVID-19 and Religious Ethics", *Journal of Religious Ethics*, 48(3), 349-387.
- Arad, A., A. Rubinstein (2018), "The People's Perspective on Libertarian Paternalistic Policies", *The Journal of Law and Economics*, 61(2), 311-333.
- Barmania, S., M. J., Reiss (2020), "Health Promotion Perspectives on the COVID-19 Pandemic: The Importance of Religion", *Global Health Promotion* 1757-9759, 0(0), 1-8.
- Benjamin, D., J. Choi, G. Fisher (2016), "Religious Identity and Economic Behavior", *The Review of Economic and Statistics*, 98(4), 617-638.
- Bentzen, J.S. (2020), *In Crisis We Pray: Religiosity and COVID-19 Pandemic*, Covid Economics 20. CEPR Discussion Paper, No DP14824.
- Beyers, J. (2015), "Religion as a Political Instrument: The Case of Japan and South Africa", *Journal for the Study of Religion*, 28(1), 142-164.
- Budak, F., Ş., Korkmaz (2020), "COVID-19 Pandemi Sürecine Yönelik Genel Bir Değerlendirme: Türkiye Örneği", *Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi*, 1, 62-79.
- Camerer, C. (2006), "Wanting, Liking, and Learning: Neuroscience and Paternalism", *The University of Chicago Law Review*, 73(1), 87-110.
- Camerer, F., S. Issacharoff, G. Loewenstein, T. O'Donoghue (2003), "Regulation for Conservatives: Behavioral Economics and the Case for Asymmetric Paternalism", *University of Pennsylvania Law Review*, 151(3), 1211-1254.

- Ciotti, M., Ciccozzi, M., Terrinoni, A., Jiang, W., Wang, C., Bernardini, S. (2020), "The COVID-19 Pandemic", *Critical Reviews in Clinical Laboratory Sciences*, 57(6), 365-388.
- Çelikyay, H. H., A., Turan (2020), "Türkiye'de COVID-19 ile Mücadele: Politikalar ve Aktörler", *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3(1), 1-25.
- Çıtırık, A.N., Z.S. Zengin (2020), "Küresel Salgın Zamanında Din Görevlilerinin Gözüyle Diyanet İşleri Başkanlığının Yaygın Din Hizmeti ve Eğitimi", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı*, 599-624.
- De Ridder, D., J. Feitsma, M. Van den Hoven, F. Kroese, T. Schillemans, M. Verweij, T. Venema, A. Vugts, E. De Vet (2020), "Simple Nudges That Are Not So Easy", *Behavioral Public Policy*, 3(4), 1-19.
- Dhami, S., A. Al-Nowaihi, C. R. Sunstein (2019), "Heuristics and Public Policy: Decision Making Under Bounded Rationality", *Studies in Microeconomics*, 7(1), 7-58.
- Di Gialleonardo, L., M. Marè, A. Motroni, F. Porcelli (2020), "Family Ties and the Pandemic: Some Evidence from Sars-CoV-2," *Covid Economics: Vetted and Real Time Papers*, 60(4), 80-109.
- Diyanet İşleri Başkanlığı (2020), Tedbir Mümin'den Takdir Allah'tandır, <https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/Documents/Tedbir%20M%C3%BCminden%20Takdir%20Allah'tand%C4%B1r.pdf>, E.T. 20.08.2021.
- Durmuş, S., D., Şahin (2021), "COVID-19 Küresel Salgınında Dünyada ve Türkiye'de Uygulanan Ekonomi Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme", *Turkish Studies*, 15(4), 923-943.
- Ekonomi Bakanlığı (2019), Senin Kararın Kamu Politikası Tasarımında Davranışsal Yaklaşım, <https://ticaret.gov.tr/data/5b8ec3ce13b8761b8471c1f9/1ebc0d8a6a572cd0a7f4ab084eb63831.pdf>, E.T.: 20.01.2021.
- Galang, J. R. (2021), "Science and Religion for Covid-19 Vaccine Promotion", *Journal of Public Health*, 43(3), e513-e514.
- Galizzi, M. (2017), "Behavioral Aspects of Policy Formulation: Experiments. Behavioral Insights, Nudges", in M. Howlett, I. Mukherjee, S. Fraser (ed.), *Handbooks of Research on Public Policy*, UK: Edward Elgar Publishing, 410-430.
- Halpern, D., M. Sanders (2016), "Nudging by Government: Progress, Impact, Lessons Learned", *Behavioral Science & Policy*, 2(2), 53-65.
- Hansen, P. G., A. M. Jespersen (2013), "Nudge and Manipulation of Choice: A Framework for the Responsible Use of the Nudge Approach to Behavior Change in Public Policy", *EJRR*, 1, 3-28.
- Hill, M. (2009), "Church-State Relations and Social Welfare in Europe: A Case Study of the UK", *The Review of Faith & International Affairs*, 7(3), 27-31.
- Independent Türkçe (2021), Güneydoğu'da Melelerden Aşı Çağrısı: Aşı Olmak Her Müslümanın Görevidir, *Gazete Haberi*, 27 Temmuz 2021. <https://www.indyurk.com/node/391766/haber/g%C3%BCneydo%C4%9Fuda-melelerden-a%C5%9F%C4%B1>
- Ivanescu, C. (2010), "Politicised Religion and The Religionisation of Politics", *Culture and Religion*, 11(4), 309-325.
- Mc Elwee, J. (2021), Pope Francis Suggests People Have Moral Obligation to Take Coronavirus Vaccine, *National Catholic Reporter: The Independent News Source*, Jan 11 2021. <https://www.ncronline.org/news/vatican/pope-francis-suggests-people-have-moral-obligation-take-coronavirus-vaccine>
- Judah, G., R. Aunger, W.P. Schmidt, S. Michie, S. Granger, V. Curtis (2009), "Experimental Pretesting of Hand-Washing Interventions in a Natural Setting", *American Journal of Public Health*, 99(S2), 405-411.
- Jung, J. Y., B. A. Mellers (2016), "American Attitudes Toward Nudges", *Judgment and Decision Making*, 11(1), 62-74
- Kingsly, K. (2016), "Religion as a Tool for Economic /Political Transformation", *SSRN*, 1-22.
- Kumar, V. (2008), "A Critical Review of Economic Analyses of Religion, Indira Gandhi Institute of Development Research", Working Paper-023, Mumbai.
- Levin, J. (2020), "The Faith Community and the SARS-CoV-2 Outbreak: Part of the Problem or Part of the Solution?", *Journal of Religion and Health*, 59, 2215-2228.

- Lunn, P. D., C. A. Belton, C. Lavin, F. P. McGowan, S Timmons (2020), "Using Behavioral Science to Help Fight the Coronavirus: A Rapid Narrative Review", *Journal of Behavioral Public Administration*, 3(1), 1-15.
- Madrian, B. C. (2014), "Applying Insights from Behavioral Economics to Policy Design", *The Annual Review of Economics*, 6, 663-688.
- Mc Kee, A. (1987), "Christian Economic Policy and the Role of Economic Science", *Review of Social Economy*, 45(3), 243-258.
- Minkenbergh, M. (2002), "Religion and Public Policy: Institutional, Cultural, and Political Impact on the Shaping of Abortion Policies in Western Democracies", *Comparative Political Studies*, 35(2), 221-247.
- Möllenkamp, M., M. Zeppernick, J. Schreyögg (2019), "The Effectiveness of Nudges in Improving The Self Management of Patients with Chronic Diseases: A Systematic Literature Review", *Health Policy*, 123(12), 1199-1209.
- Qayyum, U., S. Anjum, S. Sabir (2020), "Religion and Economic Development: New Insights", *Empirica*, 47, 793-834.
- Rennick, J. (2014), "Is Religion a Force for Good? Reformulating the Discourse on Religion and International Development", *Canadian Journal of Development Studies*, 34(2), 175-188.
- Salvat, C. (2014), "Behavioral Paternalism", *Revue de Philosophie Economique*, 15(2), 109-130.
- Thio, L. (2010), "The Cooperation of Religion and State in Singapore: A Compassionate Partnership in Service of Welfare", *The Review of Faith & International Affairs*, 7(3), 33-45.
- Thaler, R., C. Sunstein (2003), "Libertarian Paternalism", *The American Economic Review*, 93(2), 175-179.
- Thaler, R., C. Sunstein (2013), *Dürtme*, İstanbul: Pegasus Yayıncılık.
- TÜBİTAK (2021), <https://covid19.tubitak.gov.tr/turkiyede-durum>, E. T.: 18.08.2021.
- Tummers, L., M. Van Leeuwen, V. Bekkers (2015), Nudge as an Innovative Policy Instrument: A Public Administration Perspective. Social Innovation Research Conference, May 21-22, 2015, Shanghai. https://www.researchgate.net/publication/28280814_'Nudge'_as_an_innovative_policy_instrument_a_public_administration_perspective
- Van Bavel, J., K. Baicker, P. Boggio, V. Capraro, A. Cichocka, M. Cikara, J. M. Crockett, J. Crum, M. Douglas, J. Druckman, J. Drury, O. Dube, N. Ellemers, E. Finkel, J. Fowler, M. Gelfand, S. Han, A. Haslam, J. Jetten, S. itayama, D. Mobbs, L. Napper, D. Packer, G. Pennycook, E. Peters, R. Petty, D. Rand, Reicher, S. Schnall, A. Shariff, L. Skitka, S. Smith, C. Sunstein, N. Tabri, J. Tucker, S. Van der Linden, P. Van Lange, K. Weeden, M. Wohl, J. Zaki, S. Zion, R. Willer (2020), "Using Social and Behavioural Science to Support COVID-19 Pandemic Response", *Nature Human Behaviour*, 4, 460-471.
- West, G. (2009), "The ANC's Deployment of Religion in Nation Building: From Thabo Mbeki to The RDP of the Soul, to Jacob Zuma" in C. Du Toit, (ed.), *Power Sharing and African Democracy: Interdisciplinary Perspectives*, Pretoria, 89-120.
- Whitehead, M., R. Jones, R. Howell, R. Lilley, J. Pykett (2014), "Assessing The Global Impact of The Behavioral Sciences on Public Policy: Nudging All Over The World, Economic Social Research Council Report", September 2014, Aberystwyth.
- Wildman, W., J. Bulbulia, R. Sosis, U. Schjoedt (2020), "Religion and the COVID-19 Pandemic", *Religion Brain and Behavior*, 10(2), 115-117.
- World Health Organisation (2021), <https://covid19.who.int/>, E.T.: 18.08.2021.
- Zeelenberg, M., P. De Jonge, P. Verlegh (2018) "Putting the Public Back in Behavioral Public Policy", *Behavioral Public Policy*, 2(2), 218-226.
- Zeina, A., W. Wade, O. Calvo-Gonzales, D. Goodnow (2018), *Behavioral Science Around The World: Profiles of 10 Countries*, World Bank Report, <https://documents1.worldbank.org/curated/en/710771543609067500/pdf/132610-REVISED-00-COUNTRY-PROFILES-dig.pdf>
- Zelekha, Y., G. Avnimelech, E. Sharabi (2014), "Religious Institutions and Entrepreneurship", *Small Business Economics*, 42, 747-767.